

Эла Дзюкава
Тацяна Кабрэжыцкая

АНДРЭЙ ЯК ГЕРОЙ ФАЛЬКЛОРНЫ І ЛЕГЕНДАРНА- АПАКРЫФІЧНЫ

Як вядома, апакрыфічнае апавяданне пра Андрэя Першаазванага адыгрывае вялікую ролю ў свядомасці ўсходнеславянскіх народаў. Андрэй названы Першаазваным, бо першы ўспрыняў вучэнне Хрыста і быў першым сярод дванаццаці апосталаў, якія пайшлі за Ісусам Хрыстом. Слова *апостал* разумелася як *насланнік, той, хто нясе вестку*. З біяграфіі Андрэя вядома не шмат. Ён нарадзіўся ў Капернауме, займаўся лоўляй рыбы. Быў пры тым, калі Іаан Хрысціцель сярод натоўпу людзей пазнаў Божага сына Хрыста. Андрэй імкнуўся спасцігнуць вучэнне Ісуса, прывёў да яго і свайго брата Пятра. Усюды суправаджаў свайго Настаўніка, слухаў яго пропаведзі, стаў, у прыватнасці, сведкам таго цуда, калі на Элеонскай гары Хрыстос нагадаваў тысячы людзей пяццю боханамі хлеба, быў разам з Ісусам да самой яго смерці... Пасля ўваскрэсення Ісуса ўсе вучні пайшлі прапаведаваць яго вучэнне па свеце, кожны абраў сваю дарогу. Андрэй накіраваўся ў Малую Азію, Скіфію. Ён прапаведаў хрысціянства на тэрыторыі Басфорскага праліва, Крымскага паўвострава, быў у Керчы, Феадосіі, Херсанесе. Як і яго Настаўнік, Андрэй таксама загінуў ад рук тых, хто выступаў супраць прыняцця хрысціянства. У грэчаскім горадзе Патры ён быў асуджаны рымскім магістратам на смерць і распяты на крыжы. Аднак яго не ўкрыжоўвалі цвікамі, а прывязалі за рукі і за ногі. Таму апостал Андрэй яшчэ тры дні перад смерцю не спыняў свае пропаведзі. Яго крыж меў асаблівую форму – «Х» і атрымаў назву так званага «Андрэеўскага крыжа». [5, 80–81] (гл. ніжэй параўнанне з салярным сімвалам, што выкарыстоўваецца ва ўкраінскім абрадзе Андрэя-калеты). У Бібліі яго імя прачытваецца як *муж моцны* [2, 28]. У 150–200 гг. н. э. было напісана «Дзеянне апостала Андрэя». Ручокіс, на жаль, не захаваны, аднак пазнейшыя тэксты месцяць урыўкі з яго. У IX ст. манах Епіфаній прайшоў тры разы па мясцінах апостала і склаў «Жыццё святога Андрэя». У Бібліі яго імя прачытваецца як *муж моцны*. Андрэй прывёў да Ісуса свайго брата Пятра – і разам яны суправаджалі Ісуса, былі з ім да самой яго смерці [1, 28]. Апостал Андрэй таксама загінуў ад рук тых, хто выступаў супраць прыняцця хрысціянства. У грэчаскім горадзе Патры рымскім магістратам ён быў асуджаны на смерць і распяты на крыжы, які меў форму «Х» (так званы «Андрэеўскі крыж») [4, 80–81] (гл. далей параўнанне з салярным сімвалам, што выкарыстоўваецца ва ўкраінскім абрадзе Андрэя-калеты). Асаблівую папулярнасць апосталу Андрэю прынесла апакрыфічнае апавяданне, звязанае з гісторыяй пашырэння хрысціянства на землях усходніх славян.

Асаблівую папулярнасць апосталу Андрэю прынесла апакрыфічнае апавяданне, звязанае з гісторыяй пашырэння хрысціянства на землях усходніх славян.

Старажытнарускія аўтары, ствараючы летапісныя матэрыялы пра нашу гісторыю, вельмі часта, не маючы дастатковай колькасці зафіксаваных раней пісьмовых гістарычных звестак і фактаў, звярталіся да апокрыфаў і народнай творчасці. Як, напрыклад, у «Аповесці мінулых гадоў», якая сёння фактычна ўспрымаецца як летапісны твор. Аўтару «Аповесці» Нестару ўдалося дасягнуць мастацкай пераканальнасці менавіта праз увядзенне ў тэкст легенды пра «хаджэнне» апостала Андрэя, яго шляху «з грэкаў у варагі». Апокрыф – аповед, не пацверджаны кананічнымі біблейскімі тэкстамі. Таму сюжэтны ход, звязаны з «хаджэннем» апостала Андрэя ўверх па Дняпры праз Кіеў і Ноўгарад у Рым, з цягам часу пачаў паддавацца сумневу. Адным з тых, хто заклікаў верыць у сапраўднасць падзей, звязаных з апосталам Андрэем, быў мітрапаліт Макарый. Ён выказаў меркаванне, што св. Андрэй прапаведваў хрысціянства некалькі дзесяцігоддзяў і, звязаны са славянамі не меней 40 гадоў, мог здзейсніць свой подзвіг. Археалагічныя даследаванні і адкрыццё Зарубінецкай культуры пацвердзіла існаванне ўздоўж Дняпра і вышэй, у Прыбалтыцы, паселішчаў, якія датуюцца апошнімі стагоддзямі да н. э. і першымі стагоддзямі н. э. Такім чынам, шлях, якім ішоў св. Андрэй на поўнач ад Херсанеса, быў ужо не бязлюдным.

Пра шлях св. Андрэя з Херсанеса ў Сіноп напісаў манах Епіфаній. Нестар ўдакладніў маршрут «хаджэння», дапоўніўшы яго геаграфію. Час узнікнення апокрыфа вельмі даўні. Апостал ажыццявіў сваё падарожжа з Візантыі праз Корсунь (Херсанес) уверх па Дняпры, відавочна, тады, калі грэкі адкрывалі для сябе землі ўсходніх славян. Сёння гісторыкі пацвярджаюць тагачаснае існаванне шляху з Балтыкі ў Рым, пазначаючы, што ён называўся «бурштыновым».

Андрэй – персанаж апакрыфічны. Час узнікнення апокрыфа вельмі даўні. Апостал ажыццявіў сваё падарожжа з Візантыі праз Корсунь (Херсанес) уверх па Дняпры, відавочна, тады, калі грэкі адкрывалі для сябе землі ўсходніх славян. Аўтар «Аповесці» летапісец Нестар таленавіта паяднаў сакральную мэту, закладзеную ў «хаджэнні» Андрэя, з сакральнай мэтай свайго твора. Апостал Андрэй падымаецца супраць цяжэння ўверх па Дняпры, каб потым, дабраўшыся да Скандынавіі, прайсці далей цяжкі шлях да Рыму, да месца пахавання свайго брата – апостала Пятра. Менавіта ў Рыме апостал Пётр быў пакараны смерцю за прапаведніцтва вучэння Хрыста. Святасць «хаджэння» падсвечваецца святасцю той місіі, якую ўсклаў на брата Андрэя Пятра сам Ісус – быць асновай царквы Хрыста. Геаграфічны маршрут апостала Андрэя нібы пакліканы падкрэсліць прастору хрысціянскага свету, вызначыць яго тэрыторыю. Увядзенне апокрыфа пра апостала Андрэя дапамагло Нестару выявіць патрыятычную скіраванасць свайго твора. Бо падчас свайго «хаджэння» апостал Андрэй ўбачыў цудоўныя мясціны і паставіў там крыж. Лічыцца, што адбылася гэта знамянальная падзея ў 55 г. н. э. На Дняпроўскіх узгорках, на месцы, пазначаным апосталам Андрэем, пастаў слаўны горад Кіеў. Паводле задумкі Нестара, прароцтва Андрэя павінна было прадвызначыць святасць сталіцы ўсходніх славян, святасць дзяржавы Кіеўскай Русі. І нельга не пагадзіцца з

даследчыкамі, якія пазначаюць, што «старакіеўскія кніжнікі найперш выбудоўвалі ў сваіх творах схему станаўлення хрысціянскай дзяржавы» [3, 32]. Там, дзе паставіў крыж на кіеўскім узгорку св. Андрэй, была пабудавана царква ў гонар апостала. Яраслаў Мудры зрабіў Кіеў падобным да Канстанцінопаля. Каля знакамітай Сафіі сыходзіліся чатыры галоўныя кіеўскія магістралі, паўтараючы абрысы Андрэеўскага крыжа. Сын Яраслава Мудрага Усевалад пабудаваў сабор св. Андрэя (захаваўся ліст візантыйскага цара да князя Усевалада, напісаны з гэтай нагоды). Часткі мошчаў св. Андрэя шанабліва захоўваюцца ў розных саборах, узведзеных у яго гонар. У XX ст. царкоўныя святыні былі ў заняпадзе, але з часам павага і шанаванне іх адраджаюцца. Прынамсі, арганізаваны грамадскі фонд св. Андрэя ў Кіеве, дзякуючы якому пабудаваны храм-капліца св. Андрэя – паміж Кіева-Пячэрскай лаўрай і магілай Аскольда, аднаго з першых правіцеляў Кіева. У сцены храма закладзены часткі мошчаў св. Андрэя. Да тысячагадовага юбілея прыняцця хрысціянства на Русі ў Кіеў для асвячэння вернікаў была прывезена галава св. Андрэя, якая захоўваецца ў Патрах у велічным саборы св. Андрэя, пабудаваным яшчэ ў 1764 г.

Апостал Андрэй, які, паводле апакрыфічных паданняў, быў месіянерам, прапаведваў хрысціянства балканскім і прычарнаморскім народам, у тым ліку і скіфам, уваходзіць у свядомасць сённяшняга чалавека як вельмі заслужаная перад праваслаўнымі вернікамі асоба: афіцыйная руская царква ўвяла ордэн Андрэя Першазванага. У імперскай Расіі святога Андрэя палічылі патронам ваенна-марскога флота. Пётр I увёў Андрэеўскі сцяг, Андрэеўскі ордэн, адзін са старэйшых ордэнаў Расіі. Акрамя таго, неабходна адзначыць, што на Украіне ў Кіеве ў гонар апостала Андрэя на месцы, дзе, паводле гістарычнага падання, апостал Андрэем паставіў крыж, была ўзведзена Андрэеўская царква. Урад Украіны сёння ўганароўвае найбольш заслужаных перад дзяржавай людзей ордэнам Андрэя Першазванага. Сёння велічна ўпрыгожвае Кіеў скульптурная кампазіцыя, якая складаецца з трох помнікаў – княгіне Вользе (у цэнтры), св. Кірылу і Мяфодзію, Св. апосталу Андрэю Першазванаму.

Ва ўсходнеславянскай народнай традыцыі 30 лістапада (па с. ст.) адзначаецца як дзень Андрэя. Гэты прысвятак народнага календара супадае з хрысціянскім святам апостала Андрэя. Паказальна, што артыкул «Андрэй» змешчаны і ў энцыклапедыі «Беларускі фальклор» [1], і ў энцыклапедычным даведніку «Рэлігія і царква на Беларусі» [6]. Характэрна, што і ў першым, і ў другім выпадках аўтарам артыкулаў з'яўляецца вядомы фалькларыст У. Васілевіч. Сярод адметнасцей беларускага святкавання Андрэя вылучаецца варажба, якую маладыя дзяўчаты наладжвалі на суджанага. Тут і выліванне расплаўленага воску ў ваду, і выкраданне мужчынскага адзення, і гульня ў высяванне насення лёну ці канпель з прыгаворкамі «*Святы Андрэю, канпелькі сею, дай мне знаць, з кім век векаваць*». Пры гэтым, адначае даследчык, дзяўчаты павінны былі прытрымлівацца посту і пазбягаць размоў [1].

Цікавыя адметнасці старажытных вераванняў украінцаў, звязаных з днём Андрэя, знаходзім у аўтарскай кнізе В. Вайтовіча «Украінська міфалогія». Варажба ўкраінскіх дзяўчат звязана з выпяканнем балабушак. *«Адна з дзяўчат, набраўшы ў рот вады, прыносіць яе ў хату і вылівае ў цеста. Балабушак робяць столькі, колькі дзяўчат у хаце. Кладуць іх на лаву парамі. Кожную пару называюць «жаніх і нявеста». Затым упускаюць да хаты сабаку, які цэлы дзень нічога не еў. Дзяўчына, чыю балабушку першай ухопіць сабака, раней за іншых выйдзе замуж»* [4, 13]. З выпяканнем цеста на Андрэя звязаны і яшчэ адзін цікавы абрад, які мае назву «Калета» ці «Звычай Андрэя-Каліты». Гэта свята доўжыцца на працягу тыдня і адбываецца дзеля ўшанавання людскай долі, вечнага памочніка Сонца ў барацьбе з цёмнымі сіламі. Менавіта напрыканцы восені наступае найбольш спрыяльны час для шлюбу. Калета пасланы на зямлю, каб уберагчы святы дар каханьня, Божы дар, цяпло сэрцаў закаханых. І маладыя людзі прычашчаюцца да гэтага ўсяленскага дзеяння праз кусанне калеты – абрадавага перніка, які мае круглую форму. Праменні Сонца паўтараліся ў коржыку праз паямайстэрску выпечанья касічкі-праменьчыкі, каласочки і інш. Так званая «ростава калета» павінна была мець аж пятнаццаць праменьчыкаў. Сонечны колер ствараўся поліўкай з варэння, бурачным квасам і інш. Упрыгожвалі калету і ягадамі каліны.

Сярод абавязковых умоў адзначалася, што калета павінна быць салодкай. Адначасова з падрыхтоўкай калеты ў хаце абавязкова распальвалася печ. Дровы клаліся накрыж, паколькі крыж у форме «Х» актуалізуе значэнне перакрывавання сімвала Сонца і агню. Соладзь і агонь мелі свой «сакральны», эратычны падтэкст. Перад тым, як пасадзіць калету ў печ, дзяўчына брала крапільца і прыгаворвала: *«Водице-студенице, окропи калеті дорогу до печі від порогу, а від печі до столу, щоб ми були гарні та веселі!»*. Распаліўшы ў печы, прамаўлялі: *«Гори, вогонь, ясно, спечи нам калету красну! Щоб ми її кусали і горя не знали!»* Асаблівае значэнне якога меў абрад абсявання канапляным насеннем, пры выкананні ціха прамаўлялі малітву-варажбу:

*Андрію, Андрію,
На тебе конопельки сію,
Спідницею волочу,
Бо заміж вийти хочу.
Приснися уві сні,
З ким буду брати по весні [3].*

Украінскія фалькларысты адзначаюць, што ў народзе свята на Андрэя за вялікую колькасць разнастайных варожбаў яшчэ называецца «Вялікімі вечарніцамі». На думку некаторых даследчыкаў, «кусанне калеты як нарачонай, яшчэ да таго ж з салодкім мёдам... вельмі суадносіцца з містэрыямі на святога Андрэя, якія належаць да «жаніханьня», да будучай долі, пра што марыць моладзь». Абрадавыя дзеянні хлопцаў, якія адкусвалі «кавалачак сонца», нагадвалі саярны культ продкаў. Можна за абрадам калеты ўбачыць і сімвал аднаўлення астральнай сілы. Цікавая і яшчэ адна

адметнасць свята. Калі бацькі не пускалі з дому дзяўчыну на такія вечарніцы, хлопцы маглі дапамагчы ёй «адчыніць вароты»: вароты знімалі і чаплялі іх да коміна. Адсюль і вынікла ўкраінскай прымаўка: «Стережи ворота на Калету, а на Купайла колеса» [4, 216–217].

Папулярны ў народзе абрад варажбы на святога Андрэя зафіксаваны і ў жывапісе. У прыватнасці, шырокую вядомасць на Украіне атрымала карціна «Варажба на святога Андрэя» мастака М. К. Піманенкі, які ў 90-х гг. XIX ст. адным з першых у мастацтве паяднаў жанр паэтычнага нацыянальнага пейзажа з побытавымі і этнаграфічнымі сцэнкамі таксама варта назваць «Вяселле ў Кіеўскай губерніі», «Сваты» і інш.

Як бачым, беларускія і ўкраінскія фальклорныя тэксты зафіксавалі шмат элементаў язычніцкіх вераванняў пра даўніх славян. У некаторых момантах можна назіраць падабенства паміж беларускімі і ўкраінскімі абрадамі. Дапасаваныя да свята святога Андрэя, яны, відаць, узніклі задоўга да апакрыфічных тэкстаў пра апостала Андрэя.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі фальклор: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. Мн., 2006. Т. 2.
2. Библийская энцыклапедыя. М., 2001.
3. Білоус П. В. Давньоукраїнська література і фольклор: проблема художнього коду. Житомир, 2006.
4. Вайтовіч В. Українська міфологія. К., 2002.
5. Мифы народов мира: Энцыклапедыя: в 2 т. / редкол.: С. А. Токарева [і др.]. М., 1980. Т. 1.
6. Рэлігія і царква на Беларусі: энцыклапед. Даведнік / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. Мн., 2001.